

նշանակում է ճիշդ «ի Ջաղայ» կամ «Ջաղայեցի...»: Ինձ թուում է, թէ Վարդան պատմիչ նրա այս վրացական ձևով անունը պէտք է որ քաղած լինի որ եւ է վրացական յիշատակարանից, հաւանաբար «Վրաստանի Պատմութիւնից»: ... Արդեօք պարզապէս մոռացմամբ կամ անուշադրութեամբ արդիւնք է, որ Ջաղելի անունը չկայ Վրացական պատմութեան մեզ հասած գրչագրիւններէ մէջ»:

Ա. Սարուխանի այս վարկածը որչափ ուշադրաւ ալ համարինք, բայց եւ այնպէս կը մնայ վարկած, որովհետեւ կը պակտի այլուստ առ այս վկայութիւն: Վարդան եթէ ունեցած ըլլար աչքի առաջ վրական աղբիւր, իր վրացագրութեամբ պիտի իմանար, թէ Ջաղելի կը թարգմանուի հայերէն Ջաղեցի: Այս անունը կը պակտի սակայն Վրաց Պատմութեան մէջ, թէ վրացերէն բնագրին եւ թէ անոր հին հայերէն թարգմանութեան մէջ, որմէ օգտուած է Վարդան այլուր: «Ի ձեռն Ջաղելի ումենն» պարզ հայերէնով պիտի թարգմանուէր «ի ձեռն ուրումն, որում անունն Ջաղել»։ Եւ եթէ Ջաղելի (Ջաղեցի) ձևով առնենք՝ պիտի ըսէինք. «ի ձեռն Ջաղեցուց ուրումն, որ անուանեալ կոչէր Ա. Ա.»։ Կը համարինք թէ լաւագոյն է Վարդանի «Ջաղելի» վրիպակ ընթերցուած նկատել եւ կարգալ «ի ձեռն Ջաղայի ուրումն», համաձայն Կորիւնի եւ Մ. Խորենացու ընծայած ընթերցումներու:

Գ. Կորիւն, որ այս մանրամասնութիւնները հաղորդած է մեզի, կ'աւելցնէ, թէ Մաշտոց «իբրեւ ընդ ամենայն տեղիս Վրաց կարգէր զգործ աստուածապաշտութեանն՝ այնուհետեւ հրաժարեալ ի նոցանէ՝ դառնայր յերկիրն Հայոց»:

Ժամանակ մը վերջը միւսանգամ կ'այցելէ Մաշտոց Վրաստան: Կը գրէ Կորիւն. «Դարձեալ ելանէր չրջէր զտեղեօք կարգելովք եւ զգաւառօքն աշակերտելովք աշխարհին զուարթացուցանել, նորոգել, հաստատել. առ որով ժամանակաւ Արձիւզ անուն թագաւորեալ Վրաց. որոյ (°) առաւելապէս պայծառացուցեալ ծաղկեցուցանէր զվարդապետութիւնն: Եւ նորա չրջեալ զամենայն աշակերտելովք՝ պատուիրեալ կալ ի ճշմարտութեանն» (Կոր. 26, 32):

Այսպէս Մաշտոց ոչ միայն հիմը դրաւ վրական գրականութեան, այլ եւ հսկեց, որ բարեօք ընթացք առնու գրական նոր շարժումը:

Աննպատակ կը համարիմ հոս միջամուկ ըլլալ վիճարանութեանց մէջ եւ պատասխանել վրացի եւ եւրոպացի կարգ մը գիտուններուն ի մասին իրենց յայտնած պէսպէս կարծեաց վրական նշանագիրներու ծագման շուրջը: Զիս կը զարմացնէ միայն այն պարագան, որ անոնք այս խնդիրը լուծելու համար կը դիմեն Մխեղրուլի կոչուած նշանագիրներու, զորոնք այնքան միամտութեամբ Խուցուրի կոչուած նշանագիրներու գաղափար օրինակը կը համարին, սեմական-պահլաւական ծագումը, անտեսելով բոլորովին, որ Մխեղրուլին առաջին անգամ ԺԲ. դարէն սկսեալ երեւան կու գայ վրական գրականութեան մէջ: Եւ եթէ Մխեղրուլին ցոյց կու տայ նմանութիւն Խուցուրի նշանագիրներու հետ, այս նմանութիւնը չի կրնար կուտան ծառայել ընդունելու համար թէ հնագոյն Խուցուրին նորագոյն Մխեղրուլին ծնած ըլլայ: Ժամանակագրութիւնը պէտք էր հակառակ եղրակացութեան հասցնել: Իմ համոզումս է, որ Մխեղրուլին ոչ միայն Խուցուրին եւ անոր անցման երկաթագիր-բոլորգիրն կ'ենթադրէ, այլ եւ հայկական բոլորգրէն փոխառութիւններ կը մատնանշէ, յատկապէս հոն, ուր կը խոտորի Խուցուրիէն:

Օրինակով խօսելու համար կը ներկայացնեմ այստեղ համեմատութիւն մը Մխեղրուլի եւ հայ բոլորգրի, այժմեան տպագրութեան մէջ զործածուած տառերը նկատի առնելով.

ճ	ա	թ	լ	ճ	ա	թ	լ
ձ	բ	ճ	ն	ճ	ա	թ	լ
ղ	դ	ճ	ն	ճ	ա	թ	լ
ճ	զ	ճ	ն	ճ	ա	թ	լ
Մ	է	ճ	ն	ճ	ա	թ	լ
Յ	կ	ճ	ն	ճ	ա	թ	լ

Այս 25 նշանագիրները իրենց նկարագրական գծերու մէջ առաւել կամ նուազ չափով կը խոտորին Խուցուրիէն եւ կը մերձենան հայ բոլորգրին: Այս նմանութիւնը անշուշտ պատահական չէ: Երկու նշանագիրները ժամանակագրորէն իրարու ժամանակակից են: Հայ բոլորգրեր կ'ենթադրէ հայկական երկաթագիրը: Ուստի ստիպուած ենք ընդունելու թէ վրականը, որ կը հեռանայ Խուցուրիէն եւ կը մերձանայ հայկականին, իր ծագումը հայկականէն ունի: Փոխառութիւնը ձեւափոխութեամբ կատարուած

է. հայկականք մերթ աջէն ձախ. մերձ յորսայս դիրքեր առած են վրականին մէջ. ասոնց վրայ աւելցած են զծերու դարձուածքներ, համաձայն վրական զարդասիրելի ձալակին: Այս կը տեսնուի մասնաւորապէս Լ. ց. ո գրերու մէջ: Հետաքրքրական է ալ կազմութիւնը, ուր հայկական ու ստացած է ւս դիրքը:

Զարմանալի պիտի չերեւայ այս նոր փոխառութիւնը, եթէ նկատի առնենք, որ ԺԲ.—ԺԳ. դարերուն զինուորական իշխանութիւնը Հայոց ձեռքն էր, եւ քարտուղարութիւնը առաւելապէս հայ զրիչներու պաշտօնն էր:

ՄԵՇՈՅԻ ԸՆԴԿԵՐՏՆԵՐԸ

1. ԵԴԵՍԻՈՅ ԴՊՐՈՅԸ

Նշանագիրներու գիւտը բաւական պիտի չըլլար ստեղծելու հայկական գրականութիւնը, եթէ չենթադրենք երկրին մէջ առայն պատրաստական հող: Նորագիւտ նշանագիրներով աղագային գրականութեան հիմը դնելու եւ դայն առաջին թափով կերպաձեւեղնելու համար անհրաժեշտ էր թիւ մը գրագէտ անձանց, որոնք դաստիարակուած ըլլային յոյն կամ ասորի գրութեան վրէժով:

Գործին պարագլուխները՝ Մաշտոց եւ Սահակ տեղեակ էին յոյն եւ ասորի գրականութեան: Հաւանօրէն նաեւ Մաշտոցի երկցապոյն աշակերտները, որոնք նախ քան զրի գիւտը հաւաքուած էին անոր շուրջը եւ կողործել ժողովրդեան մէջ, նոյնպէս ուսեալ անձնաւորութիւններ էին:

Կ'ըսուի, թէ Ներսէս Մեծ «կարգէր եւ ի տեղիս տեղիս գրութեան յաւարտէն եւ ասորի թիւն 1 յամենայն գաւառս Հայոց» (Փաւստ. Դ. 4, էջ 65, Պատկ.): Որչափ ալ հաւանական համարինք, թէ կային երկրին մէջ յուսարէն եւ ասորիէն լեզուներու համար բա-

1 Ինձ կը թուի թէ ընդգծեալ բառերը յետոսմուտ են Փաւստոսի մէջ, ուշ ժամանակի գրէ մը մուծուած, իբրեւ glosse, ուշադիր ընել ապու համար, թէ յիշեալ գրութեան յունարէն եւ ասորիէն լեզուներու համար էին, քանի որ Ներսիսի օրով հայ նշանագիրներ չկային:

ցուած գրութեան, Դ. դարու երկրորդ կէսին, բայց արդիւնքը մեծ բան մը եղած ըլլալու չէր, ինչպէս նոյն պատմագիրը ուրիշ առթիւ ակնարկած է. «բայց միայն սակաւ ինչ զհանգամանս զիտէին հելլէն կամ ասորի գրութեանց, որք էին հասու ինչ այնմ փոքր ի շատէ» (Գ. 13, էջ 29):

Թէպէտ կային երկրին մէջ յոյն եւ ասորի գրութեանց համար տարրական գրութեան, բայց եւ այնպէս չենք կրնար ժխտել թէ առաւել զարգանալու համար յիշեալ լեզուներու մէջ, խումբ մը աշակերտաց չէր գեղեցու մէջ, խումբ մը աշակերտաց չէր գեղեցու մէջ: Այս տեսակէտէ ուղիղ խորհրդածութիւն է Ս. Մանլի հոգացեալ յարաժամ տրտմէր երանելի այրն Մաշտոց՝ տեսանելով զմեծ ջանն եւ զառաւելապէս ծախս մանկանցն Հաստան աշխարհիս. որք բազում թոշակօք եւ հեռագնաց ճանապարհօք եւ բազմաժամանակեայ դեպքմամբ մաշէին գաւուրս իւրեանց ի գրութեան ասորի գիւտութեան. քանզի պաշտօն եկեղեցուց եւ կարգապահուած գրոց ասորի ուսմամբ վարէին ի վանորայս եւ յեկեղեցիս Հայաստան ժողովրդոցս. յորմէ ոչինչ էին կարող լսել եւ օգտել ժողովուրդքն այսպիսի մեծ աշխարհի. եւ լինէր պաշտօնէինց աշխատութիւն եւ ժողովրդոցն անշահութիւն յանլուութիւն լեզուին ասորուց» (13) եւ քիչ յետոյ. «ասորի մեծաջան եւ անօրուտ ուսմամբքն աշխատեալք յոխորտ. յորոց բազմութիւնք ժողովրդոց ունայնք եւ թարգմանութիւնք ժողովրդոցն անայնք եւ թարգմանութեան հանելով յոչուց եւ հառաչելով՝ ուսուցիչքն զանոտի ջանն իւրեանց, յորում ոչ զղջանային զանոտի ջանն իւրեանց, յորում ոչ զրք յուսումնասէր ժողովրդոցն տեսանէին օգտեալ ի վարդապետութեանէ հոգեւոր խրատուցն» (16):

Այսպէս նաեւ Մաշտոց, երբ ի խնդիր հայկական նշանագիրներու Միջագետք կ'իջնար, «հրամանաւ արքային Վրամշապհոյ», այսինքն արքունի թոշակով, հետը կը տանէր «զաս մի մանկուոց», զորոնք ապա «ընդ

2 Հաւանօրէն աչքի առաջ ունեցած է կեղծ-Ղազար Փաւստոսի տեղիքս (Գ. 13, էջ 29). «Իսկ որք արտաքայ զան զգիտութիւն արուեստին (յոյն եւ ասորի գրութեանց) էին այլ խառնադաս՝ բազմութիւն մարդկան ժողովրդոց նախարարացն եւ կամ շինականութեանն, եթէ զցայտ կ'ըսենք նախալ վարդապետացն եւ ըստ նմանութեան ամպոցն իբրեւ զյարգահեղի ինչ անձրեաց աստուկութիւն զվարդապետութիւնն ի վերայ հոսէին, ոչ ոք ի նոցանէն եւ ոչ մի ոչ եւ ոչ մի բան եւ ոչ կէս բանի եւ ոչ զոյցն յիշատակ ինչ եւ ոչ նշմարանս ինչ ոչ որ լսէին եւ ոչ կարէին ինչ ունել ի մտի»:

կայն յաթոռ կաթողիկոսութեանն էր վիճակալ արժանաւորապէս» (70). «սուրբ կաթողիկոսն Յովսէփ ի վայոց ձորոյ» (101): Իսկ Սուռ-Ղաղար (38) կը գրէ. «զորոյ (զՍահայ) զհետ յաջորդեաց զաթոռ հայրապետութեան աշխարհիս Հայոց հրամանաւ երանելոյն Մաշտոցի, սուրբ Յովսէփ, որ էր ի գաւառէն վայոց ձորոյ, ի գեղջէ որում անունն էր Խոզոցիմֆ»: Ղեւոնդ երէց Հարցաքննութեան ժամանակ կ'ըսէր Միհրնբոսէին նկատմամբ Յովսէփի. «Զսա, զոր տեսանէք տիրովք, այլ պատուով կարգեալ է արժանաւորապէս եւ զուրիս է ամենայն Հայոց քահանայութեանց» (Փարս. 79): Յովսէփ երէց նահատակուեցաւ 454ին ի Ռեւան:

11. Կորիւն. կը գրէ ինքնին ի վարս Մաշտոցի (8). «Նկեալ հասանէր առ իս հրաման ան միոյ պատուականի՝ Յովսէփ կոչեցելոյ, աշակերտի անն այնորիկ (Մաշտոցի) եւ ընդ նմին այլոց եւս քաջալերութիւն՝ աշակերտակցաց մերոյն վարդապետութեան. ուստի եւ իմ մտադիւր յօժարութեամբ յանձն առեալ, թէպէտ եւ էի կրտսերազոյն... մատենագրել»: «Կրտսերազոյն» հոս հաւանօրէն իմանալու է խոնարհական արտայայտութիւն: 436ին «զէպ լինէր, կը գրէ, ոմանց եղբարց ի Հայաստան աշխարհէս զեմէլ իջանել ի կողմանս Յունաց, որոց առաջնոյն Ղեւոնդէս անուն էր, եւ երկրորդին Կորիւն». «եւ մատուցեալ յարէին յեզնիկն, իրբեւ առ ընտանեզոյն աննդակից՝ ի Կոստանդինական քաղաքին. եւ անդ միարանութեամբ զհոգեւոր պիտոյիցն զինդիւն վճարէին» (33): Տարած էին իրենց հետ Սահակի առ Պրոկզ հայրապետ թուղթը: Ի դարձին բերին իրենց հետ Ս. Գրոց ընտիր օրինակ մը:

12. Արձան. Ղ. Փարսեցի (70) կը պատմէ, թէ «այնն Աստուծոյ Մաշտոց վարդապետն՝ հանգերձ եւ այլ աշակերտօք իւրովք՝ երանելեան Կորեամբ եւ Արձանաւ, տեսանէին... շուրջ (Ղեւոնդեաւ). լոյս սատիկ երբ սա ի քուն էր» եւն: Կորիւն չի յիշեր անոր անունը: «Նկարագիր Կարգաց» գրութեան յաւելուածին մէջ կը յիշուին նոյնպէս Մաշտոցի այս երեք աշակերտք «Կորիւն, Արձան, Ղեւոնդ, նաեւ Եզնիկ: Նոյնը կը կրկնուի Մ. Սորենացոյ թով. Յովսէփ եւ Եզնիկ Կ. Պոլիս կը պարապին թարգմանութեամբ. հոն կ'երթան նաեւ Ղեւոնդ եւ Կորիւն:

⁴ Տպ. եւ իմ մասնաւոր աշակերտութեամբ վիճակ:

«ապա ելանն անդր Յովհանն եւ Արձան, զորս կանխադոյն առաքեալ էր մեծին Սահակայ եւ Մեսրոպայ. որոց յուրարար ուղեւորեալ եւ ծուլարար զեզերեալք՝ պատաղեցան ի Կեսարիա: Որոց ընդունելութիւն ամենեցուն մեծապէս արար Մաքսիմիանոս եպիսկոպոս Բիւղանդացոյ» (Գ. 60), էջ 341): Կ'ըսուի նաեւ Օրհնութիւնարերցուցակին մէջ⁵ թէ «զՍպաշխարոյն արդիւրիւ եւ զարձեալ ի մեծ Հինդշարաթին արձակել, Ս. Կիւրեղ արար ի զունն Ս. Սիրնի, ի ՌԱ. ամի հայրապետութեան իւրոյ... եւ Արգեան (կարգա՝ Արձան) թարգմանիչք բերին ի Հայս»: Կը գրէ նաեւ Վրթմանէս Քերզուզ. «Նզեն ի Հայս յետ Պապայ հայրապետք որպէս երանելին սուրբն Սահակ եւ Մեսրոպ եւ Եզնիկ եւ Արձան եւ Կորիւն եւ ընկերք նոցա. որ եւ ի ձեռն իսկ նոցա Հայոց զպրութիւն շնորհեցաւ ի Տեսանէ»:

Այս տեղիքները աներկրայ ցոյց կու տան, թէ զոյութիւն ունէր Արձան մը, աշակերտակից Ղեւոնդի եւ Կորիւնի, բայց Կորիւն լրած է անոր մասին:

13. Աքրահաւ ի զեղջէն Արածոյ: Թովմաս Արծրունի (65) կը յիշէ Արեւելեան վկայից վկայարանութիւնը. «զոր շարագրեաց, կ'ըսէ, երանելի խոստովանողն Քրիստոսի Արրահամ ի զեղջէն Արածոյ, որ էր աշակերտ եւ հետեւող սրբոց Ղեւոնդեանց»: Թովմաս հոս աչքի առաջ ունեցած ըլլալու է «Արեւելեան վկայից» ասորերէն բնագրէ հայերէն թարգմանութեան յիշատակարանը, ուր թարգմանիչը Արրահամ յիշած է իւր անունը: Ղ. Փարսեցի կը յիշէ «զքահանայն Արածայ զտէր Սամուէլ եւ զտէր Արրահամ» (75), որոնք Ղեւոնդեանց հետ կայանաւորուած էին. Միհրնբոսէ «հարցանէր զսուրբ երէցն Արածայ զՍամուէլ եւ զնորին զհոգւոյ որդին, զսուրբ սարկաւազն զԱրրահամ, որոյ զկրտսին անցուցեալ էր զԱրտաշատու» (78). նոյն «տէր Սամուէլ երէցն Արածայ եւ տէր Արրահամ սարկաւազ» սուրբ Քահանայից հետ վրկանաց աշխարհին մէջ (86): Ապա Ֆազկերտ «զերանելի զերկու քահանայն՝ զտէր Սամուէլ եւ զԱրրահամ հրամայէր ընդ իւր խողացուցանել. որոնք կը նահատակուին ի վարդպէս գաւառի 454, հրոտից 7ին (Փարս. 86—87): Փարսեցի զԱրրահամ երկու անգամ սարկաւազ եւ երկու անգամ երէց կը ներկայացնէ:

⁵ Ընդգէմ պատկերամարտից, էջ 339:
⁶ Հայագատում, § 153 (էջ 188):

Թովմաս երբ «զԱրրահամ ի զեղջէն Արածոյ» խոստովանող կը կոչէ, այսու նոյնացուցած կ'ըլլայ զինքը խոստովանող Աքրահամ երէցի հետ, «որ էր ի գաւառէն Տայոց, ի զեղջէն որում անուն էր Չենակա» (Փարս. 94). սա խորէն երէցի հետ ուղարկուեցաւ «Ասորեստան ի Շափուր գաւառ ի դորձ արքունի մշակութեան». ապա կարգուեցաւ եպիսկոպոս Բիւղանեաց, ուր եւ կը վախճանի ի բարուք ձերութեան (Փարս. 105—106): Ի՞նչն է Ղաղարի Թղթին մէջ յիշուած Արրահամ եպիսկոպոս (էջ 202—203):

«Արեւելեան վկայից» ընտիր թարգմանութիւնը ասորերէն բնագրէ հաւանօրէն կատարուած է երէց աշակերտներէն:
Գ. Դաս. կրտսեր աշակերտք:

Ասոնք այն «մատաղ մանուկներն» են, որոնք ուսան Վաղարշապատի Դպրոցին մէջ: Որոնք կ'ընար մատնաճիւղ յանուանէ ներկայացուցել մը այս Դասէն: Այս դասին կը պատկանէին հաւանօրէն հետեւեալները.

14. Երեմիա «զուրիս պաշտօնէիցն Սահակայ» (Կոր. 42):

15. Գառ կամ Գիւտ կաթողիկոս, «որ էր ի գաւառէն Տայոց, ի զեղջէն Արահեղայ. այր ի գիտութեամբ հայրվս եւ առաւելեալ յուր զիտութեամբ հայրվս եւ առատարուիս նիւն. յորդասաց բանիւ եւ առատարուի վարդապետութեամբ... որպէս քանք իւր նման յորդասատ անձրեւի դամբնայն լսողի ծաղկեցուցեալ պողարերէր զոգլիս»: Մովսէս կեցուցեալ պողարերէր զոգլիս»: Մովսէս Մանազկերտցի կաթողիկոսէն ետքը գրուեց Վահր. զոր ապա ստիպուեցաւ թողուլ Պերտի հրամանաւ (Փարս. 110—113):

Գ. Դաս. կրտսերագոյն աշակերտք:

17. Անանիա Սիւնեաց եպիսկոպոս: Մաշտոց ի Սիւնիք (414) «ժողովեալ մանկունս առ ի նիւթ վարդապետութեանն» կը սնուցանէ զանոնք զայնկարար, այնպէս որ «ի նոցանց իսկ ի վայրենեացն եպիսկոպոս՝ տեսուչ եկեղեցւոյն Սիւնեաց կարգել, որոյ անունն կոչէր Անանիա, այր սուրբ եւ երեւելի, հայրարարոյ ի ժառանգաւորաց եկեղեցւոյ» (Կոր. 24): Սա ներկայ էր 450ի Աշտիշատի ժողովին (Փարս. 44):

18. Սամուէլ եպիսկոպոս Տաշրաց: Կը պատմէ Կորիւն, թէ Մաշտոց երթալով ի վրաստան կը պարզելէ վրացիներուն իր նորագրուտ նշանապիւրներն վրացերէն լեզուի եւ ի ձեռն Ջաղայի հիմը կը զնէ վրական զրականութեան: Եւ այսպէս «զնոսս, որ յայնչապի ի մասնաւոր եւ ի բաժանեալ լեզուացն ժողովեցան, միով (°) աստուածա-

բարբառ պատգամօքն մի աղբ կատարեալ (տպ. կապեալ) փառարանիչս (տպ. —իչք) միոյ Աստուծոյ յօրինէր. յորոց ոմանք արժանի եղին ի կարգ եպիսկոպոսութեան վիճակել. որոց առաջնոյն (տպ. առաջինն) Սամուէլ անուն, այր սուրբ եւ բարեպաշտօն՝ եպիսկոպոս կացեալ տանն արքունականի» (իմացի՛ր՝ տանն Աշուշայ բղեշխին ի Յուրտաւ) (Կոր. 26): Արդեամբք ալ երբ Մաշտոց ըլի յետոյ Տաշիրք զնաց, «յայնժամ իշխանին Տաշրացոց անն պատուականի եւ աստուածասիրի, որ անուանեալ կոչէր Աշուշայ, ի ձեռն տուեալ (տպ. տայր) նմա զանձն ամենայն գաւառոցն. եւ նորա ամենապիւր վարդապետութիւնն ոչինչ պակասութեամբ քան զայլոցն գաւառաց անդ ցուցեալ (տպ. անցուցեալ) եւ յանձն արարեալ զնոսս սրբոյ եպիսկոպոսին Սամուէլի, այնմ զոր ի վերոյ նշանակեցաք, ինքն դառնայր ի կողմանս Հայոց մեծաց» (Կոր. 32):

Սամուէլ աւելի Ջաղայի, քան Մաշտոցի աշակերտած ըլլալու էր: Բայց նկատի առնելով. որ Տաշիրք կային հայախօս եւ վրախօս ժողովուրդներ, կրնանք կարծել, թէ Սամուէլ ուսած էր նաեւ հայերէն լեզուն առոտս Մաշտոցի:

Կրնայինք յիշել հոս նաեւ վարդապետ Մամիկոնեանը, Աղան Արծրունիին եւ ուրիշ անուններ, որոնք ծանօթ են Ե. զարու առանուներ, որոնք համբաւուած եկեղեցականներ. եւ հաւանօրէն եղած են Մաշտոցի եւ Սահակի աշակերտներ. բայց անպատակ կը համարինք երկարել անուանացանկս:

Այս աշակերտներէն իրբեւ թարգմանիչ եւ իրբեւ հեղինակ պայծառացան յանուանէ. Յովսէփ Պաղնայի, ասորագէտ եւ յուրանագէտ:

Եզնիկ Կողբացի, հմուտ ասորերէնի եւ յունարէնի:

Կորիւն, ծանօթ յունարէնի:

Արրահամ Արած գիւղէն, ասորագէտ:

Անշուշտ Մաշտոցի աշակերտներէն շատեր մասնակցեցան թարգմանութեանց, որոնք կատարուեցան ասորերէնէ եւ յունարէնէ: Ուրիշներ նպաստեցին գրականութեան իրբեւ երագողիք գրիչներ. եւ դարձեալ ոմանք ուսուցչութեամբ:

Ամէնուն ձեռն ի ձեռն գործունէութեամբ ծլաւ, ծաղկեցաւ եւ պողաւէտ եղաւ Ե. դարու հայ գասական գրականութիւնը: